

SCIENCE PROBLEMS.UZ

ISSN: 2181-1342 (ONLINE)

№ 4 (3) - 2023

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ
ДОЛЗАРЬ МУАММОЛАРИ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES
AND SOCIAL SCIENCES

ЭЛЕКТРОН ЖУРНАЛ

ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ

ELECTRONIC JOURNAL

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 4 (3)-2023

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ТОШКЕНТ-2023

БОШ МУҲАРРИР:

ИСАНОВА ФЕРУЗА ТУЛҚИНОВНА

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

07.00.00-ТАРИХ ФАНЛАРИ:

Юлдашев Анвар Эргашевич – тарих фанлари доктори, сиёсий фанлар номзоди, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Мавланов Уктам Махмасабирович – тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Хазраткулов Абдор – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети.

08.00.00-ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ:

Карлибаева Рая Хожабаевна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Худойқулов Садирдин Каримович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Азизов Шерзод Ўктамович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Божхона институти;

Арабов Нурали Уралович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Холов Актам Хатамович – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Шадиева Дилдора Хамидовна – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в.б, Тошкент молия институти;

Шакарров Қулмат Аширович – иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент, Тошкент ахборот технологиялари университети

09.00.00-ФАЛСАФА ФАНЛАРИ:

Ҳақимов Назар Ҳақимович – фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Яхшиликков Жўрабой – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Ғайбуллаев Отабек Мухаммадиевич – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Ҳошимхонов Мўмин – фалсафа фанлари доктори, доцент, Жиззах педагогика институти;

Носирходжаева Гулнора Абдукаххаровна – фалсафа фанлари номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети.

10.00.00-ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Ахмедов Ойбек Сапорбаевич – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Кўчимов Шухрат Норқизилович – филология фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Салахутдинова Мушарраф Исамутдиновна – филология фанлари номзоди, доцент, Самарқанд давлат университети;

Кучкаров Раҳман Урманович – филология фанлари номзоди, доцент в/б, Тошкент давлат юридик университети;

Юнусов Мансур Абдуллаевич – филология фанлари номзоди, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Саидов Улугбек Арипович – филология фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси.

12.00.00-ЮРИДИК ФАНЛАР:

Ахмедшаева Мавлюда Ахатовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Мухитдинова Фирюза Абдурашидовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Эсанова Замира Нормуратовна – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган юрист, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳамроқулов Баҳодир Мамашарифович – юридик фанлар доктори, профессор в.б., Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети;

Зулфиқоров Шерзод Хуррамович – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети;

Хайитов Хушвақт Сапарбаевич – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Асадов Шавкат Гайбуллаевич – юридик фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Сайдуллаев Шахзод Алиханович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Амиров Зафар Актамович – юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби

13.00.00-ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ:

Хашимова Дильдархон Уринбоевна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ибрагимова Гулнора Хавазматовна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Закирова Феруза Махмудовна – педагогика фанлари доктори, Тошкент ахборот технологиялари университети ҳузуридаги педагогик кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази;

Тайланова Шоҳида Зайниевна – педагогика фанлари доктори, доцент.

19.00.00-ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Каримова Василя Маманосировна – психология фанлари доктори, профессор, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Ҳайитов Ойбек Эшбоевич – Жисмоний тарбия ва спорт бўйича мутахассисларни қайта тайёрлаш

ва малакасини ошириш институти, психология фанлари доктори, профессор

Умарова Навбахор Шокировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, Амалий психологияси кафедраси мудири;

Атабаева Наргис Батировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Қодиров Обид Сафарович – психология фанлари доктори (PhD), Самарқанд вилоят ИИБ Тиббиёт бўлими психологик хизмат бошлиғи.

22.00.00-СОЦИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Латипова Нодира Мухтаржановна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири;

Сеитов Азамат Пўлатович – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети;

Содиқова Шоҳида Мархабоевна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон халқаро ислом академияси

23.00.00-СИЁСИЙ ФАНЛАР

Назаров Насриддин Атакулович – сиёсий фанлар доктори, фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент архитектура қурилиш институти;

Бўтаев Усмонжон Хайруллаевич – сиёсий фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири.

ОАК Рўйхати

Мазкур журнал Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2022 йил 30 ноябрдаги 327/5-сон қарори билан тарих, иқтисодиёт, фалсафа, филология, юридик ва педагогика фанлари бўйича илмий даражалар бўйича диссертациялар асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхати (Рўйхатга) киритилган.

Crossref DOI:

Таҳририят Crossref DOI нинг расмий аъзоси ҳисобланади ва 10.47.390 DOI префиксига эга. Ҳар бир нашр ва илмий мақолага индивидуал Crossref DOI рақами берилади.

Google Scholar

Журнал Google Scholar (Академия) да индексацияланади.

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.
Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
масъулияти чекланган жамият.

Таҳририят манзили:

Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил: scienceproblems.uz@gmail.com
Телеграм канал: https://t.me/scienceproblems_uz

МУНДАРИЖА

07.00.00 – ТАРИХ ФАНЛАРИ

Gadoyev Dadaxon Hayrulloevich
“ХО‘ЖА PESHKO” MASJIDI TARIXI 9-14

Raxmatulloev Murodjon Xikmatulloevich
MATBUOT VA OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING RIVOJLANISHIDA SO‘Z ERKINLIGINING
MINTAQAVIY-HUQUQIY ASOSLARI..... 15-20

08.00.00 – ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ

Курпаяниди Константин Иванович
НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ МЕТОДОЛОГИИ ИССЛЕДОВАНИЯ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ
СРЕДЫ МАЛЫХ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ 21-34

Камбаров Жамолдин Хикматиллаевич
РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТНИНГ БОЗОР ҚОНУНЛАРИГА ТАЪСИРИ ТАДҚИҚИ 35-45

Паязов Мурод Максудович
“ЎЗБЕКИСТОН ТЕМИР ЙЎЛЛАРИ” АЖДА ХИЗМАТЛАР БОЗОРИДАГИ БОШҚАРУВ
СТРАТЕГИЯСИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ..... 46-59

Рўзиев Абдумалик Ортиғалиевич
ИННОВАЦИОН ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА РАҚАМЛАШТИРИШНИ
БАҲОЛАШ ХАЛҚАРО АМАЛИЁТИ 60-74

Хожаев Азизхон Саидалохонович
ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИНИНГ МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА
БЮДЖЕТДАН ТАШҚАРИ МАБЛАҒЛАРНИНГ ШАКЛЛАНИШИ, ЎРНИ ВА УЛАРНИНГ
ТАҲЛИЛИЙ ЖИҲАТЛАРИ 75-87

Хўжанова Гулшода Отамуродовна
САНОАТ КОРХОНАЛАРИДА КЛАСТЕРЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ 88-93

Хатраева Сайуора Nasimovna, Pirimqulov Жаҳонгир
АНОЛИ OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGINI TA‘MINLASHDA O‘SIMLIKCHILIK TARMOG‘INI
RIVOJLANTIRISH TENDENSIYASI 94-99

Пардаева Шаҳноза Абдинабиевна
МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАРНИНГ СТРАТЕГИК БОШҚАРУВ ҲИСОБИ МЕТОДОЛОГИЯСИНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ..... 100-105

Очилова Наргиза Акрамовна
ЗНАЧЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ В РАЗВИТИИ ДЕХКАНСКИХ И ПОДСОБНЫХ
ХОЗЯЙСТВ 106-112

Alimardonova Zebuniso

SURXONDARYO VILOYATINING MAMLAKATIMIZ TURIZM SOHASINI RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNINI VA ASOSIY RIVOJLANISH TENDENSIYALARINING TAHLILI113-118

09.00.00 – ФАЛСАФА ФАНЛАРИ

Khakimov Nazar, Amridinova Dilrabo, Kurbanova Sevara

TEACHING SOCIAL HUMANITARIAN SUBJECTS IN UNIVERSITY: NAVIGATING COMPLEXITIES AND CONTROVERSIES IN THE CLASSROOM TO EMPOWER STUDENTS119-125

Bayaliev Djaxongir Kaynarbekovich

GLOBALLASHUV JARAYONIDA DINIY VA DINYOVIIY G'OYALARNING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI126-132

Raurova Ra'no Soyibovna

XOJA ISMAT BUXORIY MANAVIY BARKAMOLLIKKA ERISHISH HAQIDA133-137

Yusubov Jaloliddin Kadamovich

JAHON ILM-FANIDA ABU NASR FOROBIY ILMIY-MADANIY MEROSINING TUTGAN O'RNINI VA AHAMIYATI138-145

Xolmirzaev Nodirjon Низомжонович

ШАХАРЛАР ЭКОЛОГИЯСИНИ САҚЛАШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ146-151

Қиличев Абдор

АМИР ТЕМУР ДАВЛАТИДА БОШҚАРУВ ИНСТИТУТЛАРИ152-162

Мамасалиев Мирзоулуф Мирсаидович

АМИР ТЕМУРНИНГ ТАШҚИ СИЁСАТДАГИ ФАЛСАФИЙ - АХЛОҚИЙ ЖИХАТЛАР163-169

Tag'oyeva Dilnavoz Narziqulovna

JADIDLAR MA'NAVIY MEROSIDA XOTIN-QIZLAR TARBIYASI170-175

10.00.00 – ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

Жумаева Феруза Рузикуловна

ТРАНСПОЗИЦИЯ ВНУТРИ КАЧЕСТВЕННЫХ И НЕКАЧЕСТВЕННЫХ АДЪЕКТИВОВ176-181

Fayziyeva Aziza Anvarovna

KONSEPTUAL METAFORIK MODELLARNING O'ZBEK TILIGA TARJIMASIDA EKVIVALENTLIK182-187

Кадиров Камол Намазович

ИЗУЧЕНИЕ ВОЛШЕБНЫХ СКАЗОК В МИРОВОЙ ФОЛЬКЛОРИСТИКЕ188-194

Normamatov Farrux Komiljon o'g'li
LINGVOMADANIYATSHUNOSLIK VA KOGNITIV TILSHUNOSLIKNING O'ZARO ALOQASI VA
ULARDA KONSEPTNING AHAMIYATI195-202

Камилова Дурдона Козимджановна
ТИЛЛАРДА “БИЗНЕС ВА ТАДБИРКОРЛИК” ТЕРМИНЛАРИНИНГ СТРУКТУРАЛ
ШАКЛЛАНИШИ203-209

12.00.00 - ЮРИДИК ФАНЛАР

Ismatullayev Otabek Taxirovich, Maxmudov Bahodir Hakimjon o'g'li
ATROF-MUHITNI MUHOFAZA QILISH VA EKOLOGIK JINOYATLARNI
TERGOV QILISHDA XORIY TAJRIBASI210-215

Икромов Шерзод Рахимджанович
ЕТИМ БОЛАЛАР ВА ОТА-ОНА ҚАРМОҒИДАН МАҲРУМ БЎЛГАН БОЛАЛАРГА ДОИР
МАЪЛУМОТЛАРНИ СИР САҚЛАШНИНГ ҲУҚУҚИЙ МУАММОЛАРИ216-221

13.00.00 - ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ

Jurayev Bobomurod Tojiyevich
SOMONIYLAR DAVRI MUTAFAKKIRLARINING PEDAGOGIK TA'LIMOTLARIDA
VATANPARVARLIK TARBIYASI MASALALARI222-226

Хакимова Мақсадхон Дилшодбековна
ЎТКУР ЮРАК КИРЛАРИНИ ЮВАДУРҒОН ТОЗА МАЪРИФАТ СУВИ227-233

Abdullayev Madiyar Daniyar o'g'li
XORIJIY MAMLAKATLARDA GEOGRAFIYA TA'LIMI MUAMMOLARI234-240

Nasritdinova Madina Nurullayevna
ARTPEDAGOGIK YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK MUSIQA TA'LIMI O'QITUVCHILARINING
IJODKORLIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK TA'MINOTI241-246

Botirova Sevara Mamurovna
PEDAGOGIKADA ZAMONAVIY KOMMUNIKATSIYA MODELLARI247-253

Sarvarova Gulshan Israfilovna
THE ROLE OF ASSESSMENT LITERACY IN EFL254-258

Хамидова Зайнура Рамазоновна
УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МАКТАБ ДИРЕКТОРЛАРИНИНГ БОШҚАРУВ ФАОЛИЯТИНИ
БАҲОЛАШДА КОНЦЕПТУАЛ ЁНДАШУВЛАР259-264

Jumayev Sohijon Botirboyevich
O'QUV-MASHG'ULOT GURUHLARIDA SHUG'ULLANUVCHI 11 YOSHLI KURASHCHILARNING
UMUMIY JISMONIY TAYYORGARLIGI DINAMIKASI265-271

<i>Tursunova Mukhabbat Ikromovna</i> THE POWER OF PERSONALIZATION: UNLOCKING SUCCESS WITH AN INDIVIDUAL STRATEGY FOR ENGLISH TEACHERS	272-277
<i>Samadova Sarvinoz Samad qizi</i> BAG'RIKENGLIK TARBIYASI – DAVR TALABI	278-283
<i>Ismailova Guzal Fayzullayevna</i> PEDAGOGIKA OLIY O'QUV YURTI CHET TILI YO'NALISHI TALABALARNING MUSTAQIL ISHLARINI TASHKIL ETISHDA TIZIMLI YONDASHUVLAR	284-289
<i>Землянкина Юлианна Искандаровна</i> ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА	290-298
<i>Samadova Marg'uba Kuchkarovna, Ziyayeva Muhayyo Usmanjonovna</i> COMPULSORY METHODS IN TEACHING ESP	299-303

08.00.00 – Иқтисодиёт фанлари

Хожаев Азизхон Саидалохонович
иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), доцент, Фарғона политехника институти,
E-mail: a.xojayev@ferpi.uz, imf_azizi83@mail.ru

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИНИНГ МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА БЮДЖЕТДАН ТАШҚАРИ МАБЛАҒЛАРНИНГ ШАКЛЛАНИШИ, ЎРНИ ВА УЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИЙ ЖИҲАТЛАРИ

Annotatsiya. Мақолада олий таълим муассасаларининг молиявий барқарорлиги, уни таъминлашда бюджетдан ташқари маблағларнинг шаклланиши, тутган ўрни ва уларни таркиби баён қилинган. Бунда давлат, хорижий ва нодавлат олий таълим муассасаларининг мулкчилик шаклига кўра таркиби фарқли жиҳатлари, таълим муассасаларидаги бюджетдан ташқари маблағларининг таркибий тузилиши, молиявий барқарорликни аниқлаш бўйича молиявий таҳлилни ташкил этиш йўллари тадқиқ қилинган.

Kalit so'zlar: молиявий барқарорлик, таълим хизматлари, жаҳон таълим бозори, олий таълим муассасаси, бюджетдан ташқари маблағлари, ташкилий-ҳуқуқий, мулкчилик шакли, давлат, хорижий, нодавлат олий таълим муассасалари

Хожаев Азизхон Саидалохонович,
доктор философии по экономическим
наукам (PhD), и.о.доцент Ферганский
политехнический институт

ФОРМИРОВАНИЕ ВНЕБЮДЖЕТНЫХ ФОНДОВ, РОЛЬ И ИХ АНАЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ВУЗА

Аннотация. В статье рассмотрена финансовая устойчивость высших учебных заведений, формирование внебюджетных фондов при ее обеспечении, их роль и структура. Исследованы различные аспекты состава государственных, иностранных и негосударственных высших учебных заведений по формам собственности, структурная структура внебюджетных средств в образовательных учреждениях, способы организации финансового анализа для определения финансовой устойчивости.

Ключевые слова: финансовая устойчивость, образовательные услуги, мировой рынок образования, вуз, внебюджетные средства, организационно-правовая форма собственности, государственные, иностранные, негосударственные вузы.

Khojaev Azizxon Saidaloxonovich,
Doctor of Philosophy (PhD) in Economics,
docent, Fergana Polytechnic Institute

FORMATION OF EXTRA-BUDGET FUNDS, ROLE AND THEIR ANALYTICAL ASPECTS IN ENSURING THE FINANCIAL STABILITY OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article describes the financial stability of higher education institutions, the formation of extra-budgetary funds in its provision, their role and their structure. Different aspects of the composition of state,

foreign and non-state higher education institutions according to the form of ownership, structural structure of extra-budgetary funds in educational institutions, ways of organizing financial analysis to determine financial stability were researched.

Keywords: financial stability, educational services, world education market, higher education institution, non-budgetary funds, organizational-legal, form of ownership, state, foreign, non-state higher education institutions

<https://doi.org/10.47390/A1342V3I4Y2023N07>

Кириш

Олий таълим соҳаси мамлакат ижтимоий иқтисодий тараққиётида муҳим ўринни эгаллаб, юқори малакали кадрларни тайёрлаш, иқтисодиётни ривожлантиришда алоҳида ўрин тутди. Ушбу соҳанинг ривожини келгусида иқтисодиёт тармоқларининг тараққий этишига, корхона ва ташкилотларнинг ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади. Шу нуқтаи назардан олий таълим муассасаларида таълим олиш истаги борларга фақат юқори талабга эга бўлган таълим йўналишларини таклиф этиб қолмасдан, балки ижтимоий соҳага зарур бўлган кадрларни, шунингдек, реал иқтисодиёт тармоқларидаги хўжалик юритувчи субъектларини ҳам малакали мутахассислар билан таъминлаши зарур бўлади. Бу ишларни 4-5 йил аввал асосан давлат олий таълим муассасаларининг зиммасида бўлган бўлса, бугунги кунга келиб давлат олий таълим муассасалари билан бир қаторда хорижий олий таълим муассасалари ёки уларнинг филиаллари ва нодавлат олий таълим муассасаларида ҳам самарали ташкил этилмоқда. Улар ҳам бозорнинг фаол бўлган хўжалик субъектлари сифатида намоён бўлиб, таълим соҳасидаги рақобат муҳитини шаклланишига ижобий таъсир кўрсатмоқда.

Бизга маълумки собиқ СССР даврида давлатнинг монопол бошқарувига асосланганлиги ва бошқарувнинг марказлаштирилганлиги натижасида олий таълимнинг асосий буюртмачиси – давлат бўлиб ҳисобланар эди. Бунда давлат кадрлар тайёрлашнинг ягона буюртмачиси, олий таълимни молиялаштиришнинг ягона манбаи ҳамда тайёрланган малакали мутахассисларнинг ягона истеъмолчиси ҳисобланарди. Битирувчиларга ҳам давлат дастлаб таълим олиши учун тўловни амалга оширарди, кейин уларни иш билан таъминлаб, бажарилган иш учун ҳам ҳақ тўлар эди.

Ҳозирги кунда эса олий таълим тизими юқоридаги давлатчиликнинг айрим хусусиятларини сақлаб қолган бўлса-да, яъни давлат гранти асосида талабаларни “давлат буюртмаси” доирасида тегишли нисбатларда (иқтисодий йўналишларда 10 га 90, техник йўналишларда 40 га 60) кадрларни тайёрлашни молиялаштиришни давом эттираётганлиги билан бир қаторда олий таълим тизимида миқдор ва сифат жиҳатидан ўзига хос янги тараққиёт босқичига ўтди. Хусусан, олий таълим соҳасида хусусий мулкчилик шакллари пайдо бўлиши, жумладан хорижий олий таълим муассасалари ёки уларнинг филиаллари ҳамда нодавлат олий таълим муассасаларининг вужудга келиши орқали олий таълимда рақобат муҳитини ривожланиши оқибатида давлат олий таълим муассасалари ўз фаолиятларини қайта кўриб чиқишлари, янги мақсадларни кўзлаган ҳолда ўрта муддатли келгуси йилларга мўлжалланган тараққиёт стратегиясини ишлаб чиқишлари, шу асосида самарали фаолият юритишлари учун

барча имкониятларини ишга солишга эътибор қаратилаётганликларида яққол намоён бўлмоқда.

Давлат олий таълим муассасалари давлат гранти ва тўлов-шартнома асосида таълим бериш билан бир қаторда, юқори ташкилот томонидан тасдиқланган уставлари асосида тадбиркорлик фаолиятлари билан шуғулланишлари, таълим хизматлари кўламини кенгайтиришлари, илмий тадқиқот ишлари ва инновацияларни реал иқтисодиёт тармоқларига жорий этишлари, халқаро ҳамкорлик асосида талабаларни жалб қилиш, таржиба алмашиш ҳамда миллий ва халқаро рейтинг кўрсаткичларидаги ўринларини мустаҳкамлашлари мумкин. Лекин бу берилган имкониятлар билан бирга олий таълим муассасаларининг масъулияти ҳам ошиб, фаолиятларининг натижадорлигига ҳам алоҳида эътибор қаратилади.

Ҳозирги кунда жаҳонда кузатилаётган беқарорликлар ўз навбатида барча хўжалик субъектлари сингари олий таълим муассасалари фаолиятига ҳам таъсир кўрсатади. Бу ўз навбатида олий таълим муассасаларининг таълим хизматлари бозорининг ҳолатини доимий равишда кузатишлари, ушбу бозордаги ўринларини баҳолаш, фаолиятлари натижадорлиги ва молиявий барқарорликларини таҳлил қилиб боришлари керак бўлади. Чунки мамлакатда халқаро олий таълим муассасалари, уларнинг филиаллари ва нодавлат олий таълим муассасаларининг пайдо бўлиши таълимни ҳам бизнесга айлантирди, бу эса олий таълим муассасаларининг ўртасида кучли рақобат муҳитини шаклланишига ижобий таъсир кўрсатмоқда.

Бугунги кунда олий таълим тизими трансформация жараёнини бошдан кечириб, жаҳон меҳнат бозорида ўзига хос ўринни эгаллаб бормоқда. Ўтган давр мобайнида таълим хизматлари бозорида таълим олувчилар ва олийгоҳлар ўртасида билим олиш кўникмалари, компитенциялари, таълим методлари, илғор технологиялардан фойдаланган ҳолда янгича кўринишга эга бўлиб бормоқда. Бу жараёнлар айниқса, олий таълим ва олий таълимдан кейинги таълимда яққол намоён бўлмоқда.

Ҳозирги кунда 200 млн.дан ортиқ талабалар 36 мингдан ортиқ олий таълим муассасаларида таълим олмоқда. Бу кўрсаткич кейинги 10 йилликда Осиё ва Европа давлатларидаги олий таълим муассасаларида таълим олиш истаги борлар ҳисобидан янада ошиши башорат қилинмоқда. Жаҳон таълим бозордаги айланма ўртача 100 млрд.долларни, бунда олий таълим муассасаларининг улуши 50-70 млрд.долларни ташкил этмоқда. Талабаларнинг халқаро мобиллиги ҳам товар сифатида эътироф этилиб, бу кўрсаткич 2025 йилга келиб ҳар йили ўртача 7,2 миллионга ошиши, шунингдек, мамлакатдан ташқарисида олий маълумот оладиган талабалар сони ҳам мос равишда 4,9 миллион нафарга кўпайиши башорат қилинмоқда. Шунинг учун Жаҳон Савдо Ташкилоти (ЖСТ) таълимни – хизмат сифатида тан олиб, ушбу ташкилотнинг Бош келишуви (ГАТС) қоидалари билан тартибга солинадиган хизматлар рўйхатига киритди [1]. Бу ўз навбатида таълим олувчиларнинг олий таълим муассасалари танланишида сифатли таълим берилиши, халқаро рейтинг кўрсаткичларидаги эгаллаган юқори ўрнига, таълим муассасасининг имиджига ҳамда битирувчиларнинг нуфузли ташкилотларда ишлашлари билан белгиланади.

Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги республикадаги 69 та давлат олий таълим муассасаларининг 2022 йилдаги даромадлари ва харажатлари тўғрисидаги маълумотларни берди. Бунда ҳисоботда келтирилган олий таълим муассасаларининг

ўтган йилдаги умумий даромади – 8 трлн 770 млрд 728 млн сўмни, харажатлари эса 8 трлн 102 млрд 825 млн сўмни ташкил этган [2]. Олиб борилган таҳлиллар шуни кўрсатадики, 2022 йилда маълумотлари берилган 69 та давлат олий таълим муассасаларининг 49 таси ўз фаолиятларини фойда билан, 20 таси эса зарар билан яқунлаган. Бу ўз навбатида давлат олий таълим муассасаларининг молиявий барқарорлигини таъминлашга алоҳида эътибор қаратилишини, келгусида ошиши кутилаётган таълим олувчиларнинг жалб қилиш йўллари топишлари, кучайиб бораётган рақобат курашида муносиб иштирок этишлари, юқори малакали кадрлар тайёрлаш, илм-фан, ишлаб чиқариш, бизнес ва жамиятнинг муҳим бўғини сифатида – тадбиркорлик фаолиятлари асосида бюджетдан ташқари маблағларни жалб қилишлари зарур бўлади. Бу эса тадқиқ этилаётган мавзунинг долзарблигини билдиради.

Илмий тадқиқотнинг методологик асослари ва усуллари

Тадқиқот ишининг илмий-амалий методологик асослари бўлиб Ўзбекистон Республикасининг қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари ва қарорлари, Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлигининг маълумотномалари ва бошқа тегишли норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ҳисобланади.

Олиб борилган тадқиқот жараёнида тизимли ёндашув, қиёсий таҳлил, гуруҳлаш, таққослаш, иқтисодий таҳлил каби усулларидан кенг фойдаланилган.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Хорижлик бир қатор олимлар томонидан ҳам “барқарорлик”, “молиявий барқарорлик” ва “молиявий-иқтисодий барқарорлик” каби тушунчаларнинг мазмун моҳияти, атамаларнинг илмий жиҳатлари ўрганилган. Хусусан, олий таълим муассасалари ва коллежларнинг молиявий барқарорлиги юзасидан тадқиқотлар олиб берилган.

Хорижлик олим А.Н.Нғанғаннинг тадқиқотларида “Кўплаб хусусий ўрта даражадаги коллежларнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш бўйича тадқиқотлар олиб борилган. Кениянинг Накуру округидаги хусусий ўрта даражадаги коллежларда молиявий барқарорликни белгиловчи омилларни баҳолаш, уларнинг таркиби тадқиқ қилинган. Хусусий ўрта даражадаги коллежларнинг капитал тузилмаси асосан кредит ташкилотларининг қарзлари, мулкдорларнинг ўз капитали ва тақсимланмаган фойдадан иборат эканлиги, шунингдек, ресурсларнинг тизимли тақсимлаш молиявий барқарорликни оширишда муҳим аҳамиятга эга эканлиги тадқиқ қилинган” [3].

Оксфорд университети Цент-Антони коллежининг қиёсий ижтимоий сиёсат ўқитувчиси Паола Маттеининг тадқиқотларида “Молиявий барқарорлик бугунги кунда Европа университетлари олдида турган асосий муаммолардан бири эканлиги, университетлар ўзлари иқтисодий ўсишнинг асосий двигателлари сифатида кўриладиган янги билимлар яратиши ва ривожлантириш марказида бўлишига қарамай, аксарият мамлакатларда олий таълимни давлат томонидан молиялаштириш кўпаймаётганлиги тўғрисида баён қилинган. Олий таълим ва илмий тадқиқотларга сарфланадиган харажатларни кўпайтириш зарурлигини тақлиф этилган. Олий таълим муассасаларини янги молиялаштириш схемалари ва рағбатлантириш йўллари кўплаб Европа олий таълим тизимлари мисолида муҳокама қилинган. “Мукамаллик” сиёсати

номи остида тадқиқот юзасидан рақобатбардош молиялаштириш схемалари тавсия этилган” [4].

Правеен Моҳадеб тадқиқотларида “Маврикияда ҳукумат олий таълим муассасаларининг асосий молиялаштириш билан шуғуллансада, талабалар, давлат (жамият), иш берувчилар ва институтларнинг келгуси йиллардаги молиявий барқарорликни таъминлаш бўйича тавсия ва таклифлари ишлаб чиқилган. Олий таълим муассасаларини тўлов-шартнома асосида ташкил этиш, бюджетдан ташқари маблағларни топиш йўллари, келажакда олий таълим муассасаларига бўладиган талабни ўрганиш, режалаштириш ва бюджетлаштириш, ресурсларни тақсимлаш ва улардан фойдаланиш асосида олий таълимни молиялаштиришнинг янги модели таклиф этилган” [5].

Занна Серностана тадқиқотларида “хусусий олий таълим муассасаларининг молиявий барқарорлиги ва самарадорлиги муаммоларини тадқиқ қилинган. Шу нуқтаи назардан тадқиқотда молиявий барқарорликни миқдорий баҳолаш ва у билан боғлиқ кўрсаткичларни аниқлаш юзасидан тадқиқотлар олиб борилган” [6].

Акеел Алмагтомеа, Амир Шакерб, Қайссар Ал-Фатлавиш ва Хайдер Бехитдларнинг тадқиқотларида университет автономияси остида молиявий барқарорлик ва жавобгарлик функцияси ўртасидаги муносабатларни ўрганиш амалга оширилган. Ироқдаги давлат олий таълим муассасаларининг молиявий барқарорлиги даражаси эмпирик жиҳатдан баҳоланган. Намунавий университетларнинг молиявий баҳолаш масалалари тадқиқ қилинган [7].

Хорижий олимларнинг тадқиқотларда олий таълим муассасаларининг молиявий барқарорлигини таъминлаш – асосий масалаларини бири бўлиб ҳисобланади. Уларнинг тадқиқотларида мустаҳкам молиявий тузилмаларга ва барқарор даромадга эга бўлган олий таълим муассасалари ўз вазифаларини бажара оладиган ва динамик ўсишга бўйича мавжуд муаммоларга ҳар томонлама тўла жавоб бера оладиган муассаса саналади. Олий таълим муассасасининг молиявий барқарорлиги - таълим муассасасининг ўз фаолиятини самарали амалга ошириши, ҳукумат ва бошқа давлатнинг ташқи молиялаштириш манбаларига таянмасдан ўзининг таълим хизматлари, илмий тадқиқот фаолиятдан етарли даромад олиши таъминланганлиги билан ҳам аҳамиятли ҳисобланади. Таъкидланишича, олий таълим муассасалари молиявий барқарорликни таъминлаш учун учта асосий унсурни кўриб чиқишлари керак: барча тадбирлар ва лойиҳаларнинг харажатларини аниқлаш ва энг самаралисини танлаб олиш, оқилона диверсификацияланган даромадлар тузилмасини сақлаб қолиш, ишончли ва адекват жавобгарлик чоралари билан барқарор давлат молиялаштиришни амалга ошириш ҳисобланади [8].

“Молиявий барқарорлик – бу молиявий тизимнинг, яъни молия муассасалари, бозорлар ва бозор инфратузилмаларининг эҳтимолий шоклар ва номутаносибликларга бардош бера олиши, шу билан бирга молиявий воситачилик функцияларини бажара олмаслик эҳтимолини пасайтириш қобилиятидир. Молиявий барқарорлик мақсади алоҳида молия муассасаси эмас, балки бутун молия тизими барқарорлигини таъминлашдан иборат. Молиявий барқарорлик иқтисодийнинг барқарор ривожланиш асоси ҳисобланади” [9]. Ушбу келтирилган таъриф макроиқтисодий нуқтаи назардан берилган.

Ҳозирги вақтда маҳаллий амалиётда корхонанинг “молиявий барқарорлиги” атамасининг бўйича кўплаб илмий талқинлар мавжуд. Қуйидаги келтирилган 1-жадвал асосида Россия Федерациясидаги олимлар томонидан “молиявий барқарорлик” тушунчаси бўйича қарашлари келтириб ўтилган (1-жадвал).

1-жавдал

Молиявий барқарорлик концепциясининг моҳияти бўйича иқтисодчи олимларнинг қарашлари

Муаллиф	“Молиявий барқарорлик” тушунчасининг талқини
Л.Г. Скамай [10]	Молиявий барқарорлик - бу даромадларнинг харажатлардан барқарор устунлиги саналиб, бу ташкилотнинг молиявий ресурсларини тўсқинсиз бошқариш имкониятини кафолатлайди ва улардан тўғри фойдаланиш орқали маҳсулот ишлаб чиқариш ҳамда сотишнинг узлуксиз жараёнига ёрдам беради. Бошқача қилиб айтганда “корхонанинг молиявий барқарорлиги - бу унинг молиявий ресурслари, уларни тақсимлаш ва самарали ишлатиш ҳолати бўлиб, у корхонанинг мақбул даражадаги тўлов қобилиятини сақлаб қолган ҳолда фойда ва капиталнинг ўсишига асосланган ривожланишини таъминлаши тушунилади.
В.В. Бочаров [11]	Компаниянинг молиявий барқарорлиги – бу ташкилот фаолиятининг асосан ўз маблағлари ҳисобидан кенгайтиришни кафолатлайдиган, тадбиркорлик хавфи энг кам миқдоридаги тўловга лаёқатлилиқ ва кредит лаёқатлилиқни таъминлайдиган маблағларнинг мавжудлиги тушунилади.
В.В. Ковалев [12]	Хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий барқарорлиги моҳияти – бу ташкилотнинг узоқ муддатли молиявий мажбуриятларига мос бўлган тўлов қобилиятини баҳолаш билан аниқланади.
М.А. Вахрушина [13]	Молиявий барқарорлик деганда тўлов қобилиятини таъминлаш, таваккалчиликнинг мақбул даражаси доирасида инвестицион жозибадорлик даражасини ошириш билан бирга эришилган иш фаоллиги ва бизнес самарадорлигини ошириш қобилияти тушунилади.
А.А. Бабич [14]	Молиявий барқарорлик тизимнинг доимий ташқи ва ички таъсирлари шароитида ўзининг қонунчилик фаолиятини амалга ошириш қобилиятидир. Корхона ташқи шароитларнинг қаршилигини енгиб, узлуксиз фаолият юритиши учун у қуйидаги вазифаларни ҳал қилиши керак: биринчидан, истеъмолчилар ва етказиб берувчилар билан жорий иқтисодий алоқалари самарадорлигини таъминлаш; иккинчидан, уларнинг истеъмолчилар ва мол етказиб берувчилар билан муносабатларини рақобатчилардан ҳимоя қилиш; учинчидан, уларнинг келажакда иқтисодий фаолиятини давом эттириш қобилиятига эга бўлиши тушунилади.

Юқоридаги тадқиқотларда олий таълим муассасаларининг молиявий барқарорлигига етарлича аҳамият берилмаганлиги сабабли ушбу бўйича таърифни бериб ўтдик. Бизнинг фикримизча, олий таълим муассасаларининг молиявий барқарорлиги – бу унинг мавжуд молиявий ресурсларининг ҳолати, шунингдек уларни шакллантириш, тақсимлаш ва фойдаланиш жараёни орқали муассасанинг узлуксиз фаолиятини амалга ошириши, мавжуд иқтисодий салоҳиятини амалга ошириш асосида олинган фойда даражаси, тўловга лаёқатлилиқ даражаси, кредитга лаёқатлилиқ ва ликвидлилиқ кўрсаткичларининг мақбул даражасида эканлиги билан тавсифланади.

Олий таълим муассасаларининг молиявий барқарорлиги ва самарадорлигини аниқлаш мақсадида тегишли тадқиқотлар ўтказилди. Тадқиқотлар асосида қуйидаги расмда келтирилган олий таълим муассасаларида молиявий барқарорликни таъминлашнинг асосий мезонлари тавсия этилди (1-расм).

1-расм. Олий таълим муассасаларида молиявий барқарорликни таъминлашнинг асосий мезонлари

Таҳлил ва натижалар

Олий таълим муассасаси давлат ташкилоти сифатида фаолият юритиши, унинг асосий мақсади ҳам иқтисодий, ҳам ижтимоий аҳамиятга эга бўлган таълим фаолиятини ташкил этиш ҳисобланади. Олий таълим тизими олий таълим муассасасининг иқтисодий барқарорлиги асосида нафақат динамик ўзгаришларга эга бўлиши, ташқи ва ички омилларни инобатга олган ҳолда сифатли таълимни таъминлашга аниқ мақсадга мос ривожланишини таъминлаши зарур бўлади.

Бизга маълумки, жамият тараққиёти илм ва янги билимлар асосида инсон капиталини қай даражада ривожланиши билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, мамлакатнинг ижтимоий иқтисодий тараққиёти таълим тизимининг қай даражада тараққий этганлиги билан боғлиқ ҳисобланади. Ислол оламининг муқаддас китоби ҳисобланган Қуръони Каримнинг биринчи сўзи “Иқроъ” – яъни “Ўқи” хитоби билан бошланганлиги ҳам ўқишга ва илмга даъват саналиб, Ислол ўзининг биринчи лаҳзаларидан бошлаб илм тарқатиш, жаҳолатни йўқотиш учун келганидан нишонандир [15]. Пайғамбаримиз Расулulloҳ (соллаллоҳу алайҳи ва саллам): “Илм талаб қилиш ҳар бир мусулмонга фарздир”, деб марҳамат қилганлар [16]. Юқоридагилардан кўриниб турибдики, ҳар бир киши илм олиши, ўз устида ишлаши ва жамиятда ўзига хос ўрин топиши зарур бўлади. Шу нуқтаи назардан илм олиш учун аввалги замонларда масжид ва мадрасаларда ташкил этилган бўлса, ҳозирги кунда жараёнлар мактабгача таълим муассаси, умумтаълим ва касб ҳунар мактаблари ҳамда олий таълим муассасаларида ташкил этилмоқда.

Олий таълимда бакалавр таълим йўналишлари ва магистратура мутахассисликларини тайёрланиб, жамиятимиз учун зарур бўлган кадрларни етказиб беришни таъминлайди. Шу нуқтаи назардан таълим сифатини таъминлаш, жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ва инновацион тараққиётида фаол иштирок учун ҳам олий таълим муассасалари самарали ва барқарор фаолиятига асосланади.

Бугунги кунда давлат, ўзини ўзи молиялаштириш тизимига ўтган, молиявий мустақилликни қўлга киритган, хорижий олий таълим муассасалари ва уларнинг филиаллари, нодавлат олий таълим муассасалари мавжуд.

Ўзини-ўзи молиялаштириш тизимига ўтган олий таълим муассасалари эса ушбу ҳолатда Васийлик кенгаши орқали олий таълим муассасининг даромад ва харажатлари параметрларини тасдиқлаш, молия йили учун тайёрланган бизнес режасини кўриб чиқиш, йиллик молиявий ҳисоботларини муҳокама қилиш ва тасдиқлаш, молиявий фаолияти билан боғлиқ масалаларни кўриб чиқиш каби ишлари белгиланган. Шунинг билан бирга таълимнинг қўшимча хизматларини жорий қилиш, иқтисодий тармоқлари учун мутахассисларнинг малакасини ошириш, бошқа пуллик хизматларни жорий этиш кабилар белгилаб қўйилган. Бунда давлат, молиявий мустақилликка эришган ва ўзини-ўзи молиялаштириш тизимига ўтган олий таълим муассасалари ҳам лицензияланадиган фаолият турларини амалга ошириш учун белгиланган тартибда тегишли рухсатнома (лицензия) олиши керак. Таълим муассасаси амалдаги қонунчиликда белгиланган тартибда пуллик қўшимча таълим ва таълим муассасасининг уставида назарда тутилган бошқа хизматларни кўрсатиши, шунингдек ихтиёрий хайриялар орқали қўшимча молиявий ресурсларни жалб қилиш ҳуқуқига эга бўлиб, жисмоний ёки юридик шахсларнинг, шу жумладан хорижий фуқаролар ва хорижий юридик шахсларнинг мақсадли бадалларини жалб қилиш имконияти мавжуд. Аксарият ўзини ўзини молиялаштириш тизимига ўтган олий таълим муассасаларининг тўлов-шартнома қийматлари таққосланганда уларнинг бир хил эканлиги аниқланди. Бундан келиб чиқадики, тушумлар бир хил, эндиги масала харажатларни самарали бошқарувини ташкил этиш ҳисобланади. Бунинг учун эса – олий таълим муассасаси Васийлик кенгаши ушбу ишларни самарали ташкил этилишига жавобга ҳисобланади.

Бугунги кунда давлат, ўзини ўзи молиялаштириш тизимига ўтган, молиявий мустақилликка эришган олий таълим муассасаларида тадбиркорлик асосида қўшимча даромадларни топишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Лекин ушбу бюджетдан ташқари даромадларнинг асосий қисми *тўлов-контракт асосида ўқитишдан тушган тушумлар* эканлигини кўриш мумкин.

Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлигининг маълумотлари бўйича 69 та давлат олий таълим муассасаларининг даромадлар қисмида тўлов шартнома бўйича даромадлари 6 трлн. 279 млрд. 346 млн. сўмни ёки 71,6 фоизни ташкил этмоқда. Лекин ҳалқаро амалиётда олий таълим муассасаларининг “Университет 3.0. ва “Университет 4.0.” моделлари асосида асосий даромадлари - тадбиркорлик фаолиятининг турли йўналишлари, инновациялар, бизнес субъектларига интеллектуал ишланмаларнинг жорий этилиши, жамиятнинг ижтимоий тараққиётида таълим муассасаси ўрнининг мустаҳкам бўлиши, ноу хауларнинг тижоратлашишида алоҳида ўрин тутади. Бу эса олий таълим муассасаларининг молиявий барқарорлигида алоҳида ўрин тутади.

Бозор шароитида давлат олий таълим муассасаларида ҳам хўжалик юритувчи субъектлар каби тадбиркорлик фаолиятларини амалга оширишлари, жумладан, пуллик хизматлар кўрсатиш, товарлар сотиш, ишларга бажаришда маълум харажатлар амалга оширилиб, даромадлар олинмоқда. Лекин Ўзбекистон Республикасида 2013 йил 26 декабрда қабул қилинган ЎРҚ-360 сонли Қонуни билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикасининг бюджет кодекси”да бюджет ташкилотларининг тадбиркорлик фаолиятлари тўғрисида аниқ тушунчалари баён қилинмаган [17]. Ваҳонланки бугунги кунда бюджет ташкилоти ҳисобланган – олий таълим муассасалари фаолиятида

тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш орқали ҳам қўшимча равишда бюджетдан ташқари маблағларни ишлаб топиш мумкин бўлмоқда.

Олиб борилган тадқиқотлар асосида Ўзбекистондаги олий таълим муассасаларининг бюджетдан ташқари молиялаштириш манбалари: тадбиркорлик фаолияти ва бюджетдан ташқари фаолиятининг бошқа даромадлари асосида таркибий таснифи тадқиқ этилди (2-расм).

2-расм. Ўзбекистондаги олий таълим муассасаларининг бюджетдан ташқари молиялаштириш манбалари¹

Олий таълим муассасаларида бюджетдан ташқари даромадларни таснифлаш куйидагилар асосида амалга оширилади:

- олий таълим муассасаларининг бюджетдан ташқари фаолиятлари;
- олий таълим муассасаларининг бюджетдан ташқари фаолиятнинг бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи асосида;
- олий таълим муассасалари томонидан даромад келтирувчи фаолиятнинг айрим турларини амалга ошириш орқали олиш мумкин бўлади.

Олий таълим муассасаларида бюджетдан ташқари фаолиятининг йўналиши ва самарадорлигини белгиловчи асосий омилларни ҳамда бевосита таълим муассасасининг муайян фаолият турини ривожлантириш бўйича салоҳиятини аниқлашнинг омиллари ва коэффициентларини рақамли баҳолаш асосида методологиясини кўриб чиқиш зарур бўлади. Ушбу методологиялар асосида олий таълим муассасасининг бюджетдан ташқари топилган маблағларининг молиявий барқарорликка таъсирини ўрганиш мумкин бўлади.

Олий таълим муассасаларида бюджетдан ташқари фаолиятининг йўналиши ва самарадорлигини белгиловчи асосий омилларни ҳамда бевосита таълим муассасасининг муайян фаолият турини ривожлантириш бўйича салоҳиятини аниқлашнинг омиллари ва коэффициентларини рақамли баҳолаш асосида методологиясини кўриб чиқиш зарур бўлади. Ушбу методологиялар асосида олий таълим муассасасининг бюджетдан ташқари топилган маблағларининг молиявий барқарорликка таъсирини ўрганиш мумкин бўлади.

Олиб борилган тадқиқотлар олий таълим муассасаларининг молиявий барқарорлигини аниқлаш бўйича молиявий таҳлил қилишнинг 6 та босқичдан иборат бўлган варианты тавсия этилди (2-жадвал).

2-жадвал

Олий таълим муассасаларининг молиявий барқарорлигини баҳолаш учун молиявий таҳлил қилиш босқичлари

Босқичлар	Босқич номи	Амалга ошириладиган ишлар таркиби
1-босқич	Молиявий таҳлил учун тайёрлаш босқичи	1. Таҳлил қилиш ишларининг зарурлиги аниқлаш; 2. Таҳлил қилиш объекти ва унинг асосий мақсадларини белгилаш, олинган натижалардан фойдаланиш мумкин бўлган йўналишларни аниқлаш; 3. Амалга ошириладиган таҳлил ишлари учун маъулларни тайинлаш ва уларга ишларни тақсимлаш.
2-босқич	Аналитик ишларни режалаштириш босқичи	1. Амалга ошириладиган таҳлилнинг аниқ вазибаларини баён қилиш ва тушунтириш; 2. Таҳлил қилиш учун олинадиган маълумотлар манбааларини аниқлаш; 3. Таҳлил учун зарурий дастурларни ишлаб чиқиш, ижрочиларни тайинлаш ва иш муддатларини белгилаш.
3-босқич	Молиявий таҳлил учун маълумотларни	1. Таҳлил учун ахборотларни тўплаш ва унинг ишончлилигини текшириш; 2. Таҳлил ўтказиш методикасини танлаш: кўрсаткичларни аниқлаш ва уларни баҳолаш;

¹ Муаллиф ишланмаси

	тайёрлаш ва қайта ишлаш босқичи	3. Ахборотларни қайта ишлаш, уни таҳлилий жиҳатларини очиб бериш учун ёрдамчи жадваллар тайёрлаш, уларни тўлдириш бўйича йўриқномалар ишлаб чиқиш.
4-босқич	Таҳлил ишларини ўтказиш босқичи	1. Умумий таҳлилни ўтказиш; 2. Олинган бюджет маблағларидан фойдаланиш билан боғлиқ маълумотларни таҳлил қилиш; 3. Бюджетдан ташқари топилган даромадлар ва харажатлар тўғрисидаги маълумотларни таҳлил қилиш; 4. Олий таълим муассасаси фаолиятлари самарадорлигини умумий баҳолаш.
5-босқич	Олинган натижалар таҳлили ва тегишли хулосалар чиқариш босқичи	1. Таҳлил натижаларига таъсир этган муҳим омилларни аниқлаш ва уларни баҳолаш; 2. Таҳлил асосида салбий омиллар таъсирида кўрилган зарарни ҳисоблаш; 3. Олий таълим муассасаси бюджетдан ташқари фаолиятлари бўйича истиқболли йўналишларини баҳолаш ва уларни жорий этиш.
6-босқич	Олий таълим муассасаси самаралигини ошириш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқиш босқичи	1. Таҳлил асосида аниқланган салбий омилларни бартараф этиш йўллари аниқлаш; 2. Эришилган ижобий ютуқларни рағбатлантириш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш; 3. Олий таълим муассасасининг бюджетдан ташқари фаолиятнинг янги истиқболли йўналишлари юзасидан чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва тизимли равишда амалга оширишни ташкил қилиш.

Молиявий таҳлил босқичларини тўғридан-тўғри ишлаб чиқишдан олдин, олий таълим муассасаси ишининг жорий босқичида аниқ молиявий таҳлилни ўтказиш зарурати ва долзарблигини аниқлаш зарур бўлади. Бу айниқса ҳозирги кундаги фаолиятини зарар билан яқунлаган 20 та олий таълим муассасаларида молиявий таҳлил ишларини ташкил этиш имкониятларини кўриб чиқиш зарур, деб ҳисоблаймиз.

Бошқача қилиб айтганда, олий таълим муассасасида молиявий таҳлилни босқичма-босқич ўтказиш бўйича ишларни ташкил этиш, таҳлилий ишларни тайёрлаш ва амалга оширишнинг маълум тизимини ишлаб чиқиш зарур бўлади. Шунини таъкидлаш керакки, олий таълим муассасаси учун, унинг энг умумий ғоясидан бошлаб, ушбу жадвалда берилганларнинг фарқлари бўлмайди. Лекин давлат олий таълим муассасаси ўзининг баъзи ўзига хос жиҳатларини ҳисобга ҳолда амалга оширилса мақсадга мувофиқ бўлади.

Хулоса ва таклифлар

Олий таълим муассасаларининг молиявий барқарорлигини таъминлашда бюджетдан ташқари маблағларнинг аҳамияти бўйича олиб борилган тадқиқотлар асосида қуйидаги хулоса ва таклифлар ишлаб чиқилди:

1. Бугунги кунда олий таълим муассасаларининг сони ошганлиги, мулкчилик янги шаклларида ташкил этилиши орқали рақобат муҳитига ошишига ижобий таъсир кўрсатмоқда. Таълим муассасаларига талабаларни жалб қилиш учун рақобатнинг кучайиши, харажатларнинг ошиши, ўқиш тўловларнинг охириги 2 йилда оширилмаганлиги оқибатида давлат олий таълим муассасаларида молиявий барқарорлигини мунтазам равишда ўрганишда молиявий таҳлил ишларига алоҳида эътибор қаратишни заруратга айлантирмоқда.

2. Ҳалқаро амалиётда илғор олий таълим муассасаларида тизимли равишда қўлланилаётган “Университет 3.0.” ва “Университет 4.0.” моделлари асосида таълим, илм-фан, ишлаб чиқариш, иқтисодиёт тармоқлари, жамият ва рақамлаштириш жараёнлари мустаҳкам интеграцияни ташкил этган ҳолда мамлакатдаги олий таълим муассасалари фаолиятининг келгуси йиллардаги тараққиёт стратегияларини ишлаб чиқилиши асосида бюджетдан ташқари маблағларни жалб қилишга алоҳида эътибор қаратиш заруриятини келтириб чиқармоқда. Бунда олий таълим муассасаларининг моддий техник базаси ва илмий салоҳиятидан фойдаланган ҳолда янги бюджетдан ташқари йўналишларни аниқлаш (илмий марказлар ташкил қилиш, Spin-off корхоналар очиш) илмий ишланмаларни тезкорлик билан сотиш чораларни кўриш мақсадга мувофиқ бўлади.

3. Мамлакат олий таълим муассасалари фаолиятида тизимли равишда қўлланилаётган “Университет 3.0.” ва “Университет 4.0.” таълим моделлари асосида таълим, илм-фан, ишлаб чиқариш, иқтисодиёт тармоқлари, жамият ва рақамлаштириш жараёнлари мустаҳкам интеграцияни ташкил этган ҳолда таълимнинг дуал тизимини ривожлантириш йўллари аниқлаш зарур бўлади.

4. Олий таълим муассасаларидаги бюджетдан ташқари маблағлар топиш йўналишларининг кенг спекторини ривожлантиришни давом эттириш мақсадга мувофиқ.

5. Олий таълим муассасаларидаги бюджетдан ташқари маблағларнинг янги йўналишларини аниқлаш, фаолиятларида молиявий таҳлил ишларини тизимли равишда амалга ошириш, мавжуд таҳлилий ахборотларнинг инвестицион ва бошқарув қарорларини қабул қилишда фойдаланиш – келгусида олий таълим муассасаларида тадбиркорлик фаолияти асосида топиладиган бюджетдан ташқари маблағларнинг ошишига ва таълим муассасасининг молиявий барқарорлигига ижобий таъсир кўрсатади.

Адабиётлар/Литература/References:

1. Экономика высшего образования: тенденции развития в мире и России. Аналитический доклад-дайджест. Научно-исследовательский институт развития образования Российского экономического университета имени Г.В. Плеханова. <https://www.rea.ru.org.managements>.
2. Ўзбекистон Республикаси Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги маълумотлари асосида. <https://edu.uz/media/53f956aa-be00-124a-3f8f-90a6fbdc8bdf.pdf>
3. A.N.Ng'ang'a "Determinants of financial sustainability in private middle level colleges in Nakuru county, Kenya"//International Journal of Economics, Commerce and Management United Kingdom Vol. IV, Issue 10, October 2016. <http://ijecm.co.uk/>
4. Paola Mattei University Adaptation in Difficult Economic Times.// Oxford University Press, 29 May 2014, 224 p.

5. Praveen Mohadeb. Higher education in Mauritius: an analysis of future financial sustainability// Thesis submitted in partial fulfillment of the requirements of Napier University for the degree of Doctor of Philosophy. May 2003
6. Zanna Cernostana "Financial sustainability for private higher education institutions"// 9th International Conference on Applied Economics Contemporary Issues in Economy, Institute of Economic Research, Polish Economic Society Branch in Toruń, Faculty of Economic Sciences and Management, Nicolaus Copernicus University, Toruń, Poland, 22-23 June 2017.
7. Akeel Almagtomea, Ameer Shakerb, Qayssar Al-Fatlawic, and Heider Bekheetd. The Integration between Financial Sustainability and Accountability in Higher Education Institutions: An Exploratory Case Study// International Journal of Innovation, Creativity and Change. www.ijcc.net Volume 8, Issue 2, 2019, p.104-122.
8. Estermann, T., & Pruvot, E.B. (2011). Financially sustainable universities: European universities diversifying income streams. European University Association, Brussels, Belgium Estermann and Pruvot (2011)
9. <https://cbu.uz/oz/financial-stability/about/>
10. Скамай Л.Г., Трубочкина М. И. Экономический анализ деятельности предприятия: Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2007. С. 262.
11. <https://www.litres.ru/vladimir-vladimirovich-bocharov/finansovyy-analiz/chitat-onlayn/>
12. Ковалёв, В.В. Финансовый анализ: методы и процедуры / В.В. Ковалёв. - М.: Финансы и статистика, 2002. - 560 с.
13. Мария Вахрушина: Анализ финансовой отчетности. Учебник Подробнее: <https://www.labirint.ru/books/707290/>
14. <http://www.rusnauka.com>
15. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. "Тафсири Ҳилол" (тузатилган ва тўлдирилган қайта нашр), Тошкент: "Nilol-Nashr" нашриёти, 2017 йил, 6-жуз, - 506б.
16. Мирсодиқов Зиёуддин "Илм ва одоб саодат калитидир" – Тошкент: "Movarounnahr", 2018. - 7 б.
17. "Ўзбекистон Республикасининг бюджет кодекси. Ўзбекистон Республикасида 2013 йил 26 декабрда қабул қилинган ЎРҚ-360 сонли Қонуни" <https://www.lex.uz/acts/2304138>

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 4 (3) – 2023

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

“Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари” электрон журнали 2020 йил 6 август куни 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамият

Таҳририят манзили:

Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани,
Кичик Бешёғоч қўчаси, 70/10-уй.

Электрон манзил:

scienceproblems.uz@gmail.com

Телеграм канал:

https://t.me/scienceproblems_uz